

**РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ АНІМУСА В УКРАЇНСЬКОМУ ПІСЕННОМУ
ФОЛЬКЛОРИ СЕРЕДНЬОЇ ТА НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ
(ДО ПРОБЛЕМИ ОСОБЛИВОСТІ ЖІНОЧОГО АРХЕТИПУ)**

Репрезентація Анімуса як принципу Логосу в українській народній пісні розглядається у зв'язку з дослідженням символічних форм актуалізації жіночого архетипу в міфопоетичній традиції української культури.

Ключові слова: Анімус, жіночий архетип, Нижня Наддніпрянина, Середня Наддніпрянина, українська культура, українська народна пісня, «чоловіче — жіноче».

Репрезентація Анимуса как принципа Логоса в украинской народной песне рассматривается в связи с исследованием символических форм актуализации женского архетипа в мифопоэтической традиции украинской культуры.

Ключевые слова: Анимус, женский архетип, Нижняя Надднeпрянина, Средняя Надднeпрянина, украинская культура, украинская народная песня, «мужское — женское».

The article deals with the representation of the Animus as a principle of the Logos in the Ukrainian folk songs in connection with the study of symbolic forms of actualization of the feminine archetype in Ukrainian mythological and poetic tradition.

Key words: Animus, feminine archetype, Ukrainian culture, Ukrainian folk songs, Lower Naddnipyrianschina Region, Middle Naddnipyrianschina Region, masculine — feminine.

Актуальність дослідження зумовлена інтересом культурології до архетипів як базових, інваріантних основ культури (за термінологією швейцарського психоаналітика К. Юнга) та символічних форм їх актуалізації в різних жанрах словесного й образотворчого фольклору. Розгляд архетипів крізь призму найдавнішої опозиції «чоловіче — жіноче» дозволить визначити певні критерії для типологізації культур.

Українські соціологи О. Донченко та Ю. Романенко висловлюються про сучасну кризу архетипу «інь-ян» у світовій культурі. На Заході вона виявляється «в надмірному домінуванні чоловічого начала в масовій свідомості, в авторитаризмі та нічим не обмеженій конкурентності, в ухилі до технократизму, лінійності й аналітичності соціального мислення, в людській автоматизованості, превалюванні в усьому логіки, волі, фізичної (матеріальної) сили, формальних стосунків тощо» [8, с. 33]. «Хворобливі» «інь»-прояви Сходу науковці вбачають у «патерналізмі, конфуціанстві, повазі до влади, пріоритеті особистісних стосунків і взаємообов'язань навіть у діловій сфері, рівноправному партнерстві, державній підтримці бізнесу, життям за космічними фрактальними принципами тощо» [8, с. 33]. Водночас функціонування цілісного архетипу «інь-ян» у психокulturі

будь-якої спільності свідчило б про її істинну цивілізованість, ознакою якої в соціумах дослідники називають «відповідність власній природі і цілісним архетиповим формам загальнолюдської психіки» [8, с. 34].

Яким є співвідношення «інь-ян» в українській культурі? На це глобальне запитання неможливо відповісти без ґрунтовного дослідження символічних форм репрезентації жіночого та чоловічого начал, насамперед, у міфопоезисі, а також урахування історико-етнографічної своєрідності певних регіонів України. Стаття — лише частина роботи, здійсненої автором у цьому напрямі [15–17 та ін.]. **Мета** — на матеріалі українських народних пісень Середньої та Нижньої Наддніпряниці спробувати збагнути проєкції чоловічого начала — Анімуса — в позасвідомому жінки, що наблизить до розуміння особливостей актуалізації жіночого архетипу у вітчизняній культурі. Звернення до пісенного фольклору і, в першу чергу, до ліричних пісень, як до об'єкта дослідження жіночого архетипу зумовлене їх основною жанровою ознакою — «естетичним сприйняттям дійсності, в процесі якого буття осмислюється крізь призму людських переживань», «уся увага зосереджена на відтворенні внутрішнього світу людини (психологічних станів, думок, бажань, надій, страждань та ін.» [12, с. 322], найяскравішим утіленням позасвідомих сторін людської душі як базової компоненти етнічної ментальності. В пісні виражені й особливості репрезентації жіночого архетипу (найповніше — архетипу Матері та Анімуса як посередника між Его та Самістю), що розкривають ціннісні пріоритети та своєрідність етнопсихології. До аналізу залучалися українські народні пісні із збірок М. Закревського [19], П. Чубинського [21], З. Доленги-Ходаковського [22].

Методологічною основою дослідження вважаємо культурологічні праці представників аналітичної психології (К. Юнг, Е. Нойман, М.-Л. фон Франц, С. Біркхойзер-Оері та ін.) із залученням вітчизняних культурологічних (С. Кримський [11] та ін.), фольклористичних (Ф. Колесса [10], В. Гнатюк [6], В. Буряк [2; 3] та ін.), літературознавчих (О. Потебня [14] та ін.) розвідок.

Дослідження архетипних основ жіночої психіки, а також жіночого архетипу в культурі (спеціальне або в колі інших архетипів) якнайповніше представлене в працях юнґіанців: М.-Л. фон Франц [23; 24], С. Біркхойзер-Оері [1], К. Естес [27], Д. Шиноди Болен [26 та ін.], Е. Ноймана [13 та ін.], Р. Джонсона [7], М. Вудман [4], М. Хоуп [25], Ш. Роуз [18], Ч. Гілкрайст [5]. Окремо можна назвати дослідження міфолога К. Керені «Eleusis: Archetypal Image of Mother and Daughter» («Елевсін: Архетипний образ матері та доньки») (1967) [9]. Це не повний перелік досліджень жіночого архетипу в культурі. На жаль, у ньому поки що не вистачає вітчизняних наукових розвідок. У названих працях звертається увага на різні аспекти вивчення жіночого архетипу: функціональна значущість його для індивіда та суспільства в цілому; розкриття інстинктивної природи жіночої душі (К. Естес); аналіз патернів жіночого позасвідомого, символічно представлених у міфологічних образах (Д. Шинода Болен, Ч. Гілкрайст,

М. Хоуп, Ш. Роуз) та казкових персонажах (М.-Л. фон Франц, С. Біркхойзер-Оері).

Розгляд жіночого архетипу в його незмінній близькості з чоловічим — важливий принцип нашого дослідження. Як справедливо відзначає Черрі Гілкрайст, «жодна система, що описує чоловіче або жіноче начало, не може бути повною без зіставлення з протилежною статтю. І якщо ми хочемо перейти від чоловічої або жіночої істини до істини загальнолюдського, а потім і вселенського рівня, тоді нам необхідно на якомусь етапі також асимілювати енергію протилежної статі і визнати її, щоб вийти за межі уявного поділу світу на чоловіче та жіноче. ...Знання про чоловіче начало має перебувати в центрі жіночого буття і навпаки» [5, с. 18–19].

Швейцарський психолог Е. Нойман вважав, що «символ «чоловічого» та «жіночого» прототипний, а значить трансперсональний, у різних культурах його помилково переносять на особистості, нібито вони є носіями його властивостей. Насправді, кожен індивід є психологічним гібридом. Навіть статевий символізм не може починатися з особистості, тому що він первинний стосовно неї» [13, с. 17].

Звертаючи увагу на те, що кожній статі внутрішньо притаманні риси протилежної, К. Юнг виділяв серед інших архетип, який у чоловікові являє позасвідому — жіночу сторону душі — Аніму, а в жінці — аналогічну чоловічу — Анімус. Юнг вважав, що Анімус співвідноситься з батьківським Логосом, як і Аніма співвідносна з материнським Еросом. Анімус — це «дух» жінки, вольове начало в ній. Як і Аніма в чоловікові, Анімус у жінці може мати і позитивні, і негативні аспекти. До позитивних належать сміливість, правдивість, наполегливість у досягненні мети, прагнення духовного розвитку. Серед негативних аспектів — різні зловмисництва, користолюбство, безапеляційне наполягання на своєму, а іноді — невпевненість у собі, що призводить до апатії [28, 215–240].

Аналізуючи образи героїнь українських народних пісень, виявлено, що вольове начало в жінці, її дух утілені як у позитивному, так і негативному аспектах Анімуса.

Ще Ф. Колесса, один з найвидатніших дослідників української музичної фольклористики, в праці «Українська усна словесність» (1938) звернув увагу на те, що «в українських любовних піснях жінка постає далеко не в такій пасивній (безвольній) ролі, не в такому безвольному принизливому становищі, як, наприклад, у московських піснях. Вона вимагає, щоб її трактували нарівні з чоловіком: дівчина вміє зберегти свою волю й супроти кохання, й супроти батьків, незважаючи навіть на непохитне становище «людей»: сусідів і ворогів. До того ж українські любовні пісні стоять на високому моральному рівні з вимогою вірності й чистого розуміння любови та береження жіночої гідності» [10, с. 102]. Так, дівчина з пісні «Ходит, блудит козак по діброві» [22, с. 641]1 на прохання козака пустити його пере-

ночувати відверто відповідає: «Козаче, боюся неслави, / Буде на тебе і на мене».

А дівчина з пісні «І сюди гора, і туди гора» [22, с. 409] з тої ж причини відмовляється напувати коня козакові¹:

Не напою, бо ся бою,
Бо єще не твоя,
Як буду твоя,
Напою і два,
Попроваджу до Дунаю,
Где тихая вода.

Привертає увагу еротична символіка напування дівчиною коня.

Героїня пісні «Ой у хатї, у кѳмнатї — сидить стара мати» [19, с. 109]

виказує матері свою волю щодо шлюбу з нелюбом: «Луччежъ мѣнї, моя мати, — гору роскопати, / А нѣжъ мѣнї нелюбого — соколикомъ звати».

На заручинах у Хорові Володимирського повіту дівчина співала:

Коли дасте мене за нелюба,
То і шовку не псуйте,
А коли дасте за милого,
То золотом гаптуйте.
Я не любонька зроду не любила,
По єго слїдам камінець котила,
А я милого здавна любила,
У єго слїди перстень котила
(«Коб же я знала, коб я відала» [22, с. 162]).

Дівчина з пісні «В Києві грїм заgrimів» [22, с. 87] ладна втратити красу та розум — дві рівноправні гідності — ніж вийти за нелюба. Грїм, хмари, дощї, засївання Оксиною своєї краси та розуму — символїчний ряд, який указує не тїльки на подїю, доленосну для дівчини, а й на її активну участь у «вирощуванні» своєї долї:

Як я пїду за нелюба,
Ой ти, красно, не всходь красно,
Ти, розумонько, не приймайся.
...Як я пїду за милого,
Ти, красно, всходь красно,
Розумонько, поприймайся.

У пісні «Гай, гай зелененькій» [19, с. 32] дівчина, входячи в доросле життя, почуває себе самостійною:

Ой ненько моя, — а я дочка твоя;
Тогди було мене вчити, — якъ маленька я була.
А теперъ же я велика, — треба менї чоловїка.

---

¹ Назви пісень та цитати згідно з оригіналами текстів

Для Анімуса завжди характерна непохитна переконаність. Дівчина знає, якого саме чоловіка їй треба:

Ни старого, ни малого, — середнього, молодого:
Щобъ и въ полѣ оравъ, — и худобу дбавъ,
Менежъ бы вонъ молодую — та хазяйкою звавъ.

Доповнює цей портрет ідеального чоловіка героїня пісні «Ой горою високою голуби літають» [21, с. 488]: «Щоби люльки не куривъ, табаки не нюхавъ, / Чужихъ жінокъ не любивъ и брехні не слухав».

Жіноча воля до самоствердження знайшла своє вираження в українській пісні як дві сторони Анімуса: і позитивна, і негативна. Але навіть прояви негативного Анімуса представлені в іронічному ключі, зайвій відвертій жорстокості. Так, героїня пісні «Чижику-воробейчку» [22, с. 68] не тільки ладна дати раду будь-якій господарчій справі, за дитиною доглянути, а й постояти за себе. На відповідь «чижика-воробейчка» про те, «кому воля, кому ніт волі»:

Жіночкам да нема волі —
У печі горщок біжит,
А в колісці дитя кричит,
На покуті воркун ворчит,
— жінка впевнено заявляє:
Я горщик доставлю,
А дитя забавлю,
Свекра чортом поставлю.

І це не лише слова. Українська жінка завжди здатна себе захистити. Яскравим прикладом є сюжет пісні «Жіноча правда» [19, с. 39], в якому розкриваються всі перипетії «родинної події»: як «била жінка мужика». Не просто била, а ще й «пійшла позывати», й «присудили мужику» «ще жінки прохати». Отже, жінка мала юридичне право подавати судовий зиск на свого чоловіка й, цілком імовірно, таку справу могла виграти. Але вона, напевне, користувалася і моральним правом у суспільстві чинити розправу з ображалником, примусити його поважати її, застосовуючи фізичну силу й принижуючи його гідність, про що йдеться в пісні:

Сидить жінка на припечку, — нѣжки пѣдобгавши;
Стоить мужикъ у порога, — шапочку изнявши.
Прости мене, моя мила, — що ты мене била!
Куплю тобѣ гарнець меду, коновочку пива.

Примхлива жінка відповідає на те: «Ой вѣдъ пива болить спина, — вѣдъ меду голова, / Купи мѣнѣ горѣлочки, — щобъ була здорова». І наказує: «Та ще, мужичище, — вчини мою волю: / «Поскачи ты гайдука, — та передо мною!» І ця примха жінки виконується чоловіком, адже, як пояснюється в пісні, «вже така пора прийшла, — що ще й не бувало: / Якій дѣдько ни побье, — то й пиши пропало!»

Сварливість, роздратованість, незгода як прояви негативного Анімуса наявні в пісні «Бѣднѣй Лавро»: «Чуешъ, Лавро! Геть-но зъ хаты! / Хиба стану ще прохати?» [19, с. 121].

У пісні «Вычванка» [19, с. 121] козак і дівчина один поперед одним демонструють свою моторність, та за дівчиною залишається останнє слово, оскільки вона не тільки «моторна», а ще й «гнучка, чорнобрива», а до того ж попереджає козака: «Якъ побачишъ, аж заплачишъ, — що я вередлива!» Поведінка героїні пісні підтверджує істинність українського прислів'я: «Шафрану (Шапрану) не перетрешъ, а жѡнки не перепрешъ» [20, с. 223].

Нечасто в українській пісні (на противагу, наприклад, до казки) трапляється сюжет, де примхливу жінку карають. Цікавою з цього приводу видається пісня «Борода» [19, с. 116–118], в якій з іронією співається про попаду, яка зажурилася «своею бѣдою»: «Бѣднажъ моя головонька, що побѣ зъ бородою!» Жінка ходила навіть до Владики, щоб дозволив бороду голити, після чого той написав «карту» попові: «Якъ не зхоче попадя попонька кохати: / «То ёй треба въ сѣмъ плетень кропила завдати». Після означеного «освячення» попадя заспокоїлась: «Теперь мѣнѣ уже легче, и гарно и мило: / Бо попове кропило кохати навчило!»

Іронію викликає і «вража баба», яка захотіла «молодою бути», «Натыкала за намѣтку зеленои руты» («Вража баба», Київська губ. [19, с. 114]). «Посадила вража баба на трохъ яйцяхъ гусака; / Сама вийшла на улицю, та вдарила тропака». Баба з рудою — символом дівочтва — так само надприродно виглядає, як і гусак на яйцях. Усьому свій час: і вінки плести, і танцювати.

Отже, Анімус, як позитивне начало в позасвідомому героїні української народної пісні, втілене в таких якостях як сміливість, правдивість, цілеспрямованість, допомагає жінці знайти власний шлях духовного розвитку. Водночас негативний аспект Анімуса, представлений такими рисами як жорстокість, упертість, грубість, свавілля, що також набув утілення в пісенному фольклорі, тільки заважає усвідомити справжній сенс прояву Самості як цілісності.

Подальші дослідження специфіки відтворення жіночого архетипу, його місця та ролі в культурних реаліях (як архаїчних, так і сучасних) різних історико-етнографічних регіонів України допоможуть усвідомити глибинні архетипові особливості українського соціуму.

Список літератури

1. Биркхойзер-Оэри С. Матъ: Архетипический образ в волшебных сказках / С. Биркхойзер-Оэри; [пер. с англ.]. — М. : Когито-Центр, 2006. — 255 с. — (Юнгианская психология).
2. Буряк В. Архетипне мислення як базова домінанта сучасної свідомості етносу / В. Буряк // Вісник Львівського університету. Серія філологічна : [зб. наук. праць] / Міністерство освіти і науки України, Львівський національний університет ім. І. Франка / Вип. 31 : Українська фольклористика / [ред.: Н. Бічуча, Б. Якимович]. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. — С. 23–31.
3. Буряк В. Глибина пам'ять Придніпров'я. (Фольклор: до проблеми об'язного етногенезу) / Володимир Буряк // Хроніка — 2000 : Український культурологічний альманах. Вип. 73. Рік видання XVI / [Голов. ред.

- Юрій Буряк]. — К. : Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2007. — С. 311–339. — (Українські пропілєї).
4. Вудман М. Стрась к совершенству: Юнгианское понимание зависимости / Мэрион Вудман ; [пер. с англ. В. Мершавки]. — М. : Независимая фирма «Класс», 2006. — 272 с.
  5. Гилкрайст Ч. Круг Девяти: Аспекты психики современной женщины в девяти архетипах / Черри Гилкрайст ; [пер. с англ.]. — М. : ООО Изд-во «София», 2007. — 224 с.
  6. Гнатюк В. Українська народна словесність // Вибрані статті про народну творчість / Володимир Гнатюк / [Упорядкув., ред. і вступ. ст. Б. Романенчука]. — Нью Йорк, 1981. — С. 29–40. — (Записки наукового товариства ім. Шевченка. Т. 201. Філологічна секція).
  7. Джонсон Р. А. ОНА. Глубинные аспекты женской психологии / Роберт А. Джонсон ; пер. с англ. В. Мершавки. — Х. : Фолио ; М. : Институт общегуманитарных исследований, 1996. — 124 с. — (Современная психология : Теория и практика. Аналитическая психология).
  8. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) : Моногр. / О. Донченко, Ю. Романенко. — К. : Либідь, 2001. — 334 с.
  9. Кереньи Карл. Элевсин: Архетипический образ матери и дочери / К. Кереньи ; [пер. с англ.]. — М. : Рефл-бук, 2000. — 288 с.
  10. Колесса Ф. Українська усна словесність / Ф. Колесса ; Канадський Інститут Українських Студій, Альбертський Університет / [Вступ М. Мушинки]. — Едмонтон, 1983. — 645 с.
  11. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії / С. Б. Кримський. — К. : Вид. дім «Киево-Могилянська Академія», 2008. — 367 с.
  12. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість : підручник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. — [4-те вид., стер.]. — К. : Знання Прес, 2006. — 591 с.
  13. Нойманн Э. Происхождение и развитие сознания / Э. Нойманн; [пер. с англ.]. — М. : «Рефл-бук»; К. : «Ваклер», 1998. — 464 с. — (Созвездия мудрости).
  14. Потєбня А. А. Символ и миф в народной культуре / А. А. Потєбня / [сост., подг. текстов, ст. и коммент. А. Л. Топоркова]. — М. : Лабиринт, 2000. — 480 с. — (Собрание трудов) (Классика отечественной гуманитарной мысли).
  15. Пуларія Т. В. Мотив жіночої зради як прояв архетипу жіночого в українській народній казці / Т. В. Пуларія // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв : [науковий журнал] / [Ред. кол. : Чернець В.Г. (голова ред.) та ін.] / Міністерство культури і туризму України; Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв. — К. : Міленіум, 2010. — № 3. — С. 79–83.
  16. Пуларія Т. Особливості «жіночої» ініціації в українській народній казці / Тетяна Пуларія // Українознавство / [За ред. П. Кононенка] / Міністерство освіти і науки України, Національний науково-дослідний інститут українознавства. — 2010. — № 3(36). — С. 162–167.
  17. Пуларія Т. В. Персоніфікація анімуса як принципу Логосу в українській народній казці / Т. В. Пуларія // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвузівський збірник наукових статей / головний редактор В. А. Зарва. — Бердянськ : БДПУ, 2011. — Вип. XXIV. — Ч. I, С. 245–256.

18. Роуз Ш. Путь жрицы, путь богини: Руководство по пробуждению Божественной Женственности / Ш. Роуз ; [пер. с англ.]. — М. : ООО Изд-во «София», 2007. — 352 с.
19. Старосвітський бандуриста : В 3 кн. / [Собраль Н Закревский]. — М. : Университетская типография, 1860–1861.— Кн. 1 : Избранныя Малороссійскія и Галицкія пѣсни и думы. — 1860. — С. 1–136.
20. Старосвітський бандуриста : В 3 кн. / [Собраль Н Закревский]. — М. : Университетская типография, 1860–1861.— Кн. 2 : Малороссійскія пословицы, поговорки и загадки и Галицкія приповѣдки. — 1860. — С. 137–244.
21. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-Русскій край, снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ. Юго-Западный отдѣлъ. Матеріалы и изслѣдованія : в 7 т. / [собранныя д.-чл. П. П. Чубинскимъ]. — Петербургъ, 1872–1878. — Т. 5 : Пѣсни любовныя, семейныя, бытовыя и шуточныя / [изд. подъ наблюдениемъ д. чл. Н. И. Костомарова]. — С.—Петербургъ : Типографія Майкова, 1874. — 688 с.
22. Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського (з Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся) / АН УРСР, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського / [упоряд., текст. інтерпр. і ком. О. І. Дея]. — [Атриб. автографів, копій та передм. Л. А. Малаш, О. І. Дея]. — К. : Наукова думка, 1974. — 781 с.
23. Франц М.-Л. фон. Архетипические паттерны в волшебных сказках / Мария-Луиза фон Франц; [перев. с англ. В. Мершавки]. — М. : Независимая фирма «Класс», 2007. — 256 с. — (Библиотека психологии и психотерапии).
24. Франц М.-Л. фон. Процесс индивидуации / Мария-Луиза фон Франц // Человек и его символы / [Юнг К. Г., фон Франц М.-Л., Хендерсон Дж. Л. и др.] : под общ. ред. С. Н. Сиренко. — М. : Серебряные нити, 1997. — С. 155–226.
25. Хоуп М. Сущность женщины: Её Сила, тайна, архетипы. Её Богиня / Мери Хоуп ; [пер. с англ.]. — М. : ООО Изд-во «София», 2007. — 224 с.
26. Шинода Болен Джин. Богини в каждой Женщине: Новая психология женщины. Архетипы богинь / Джин Шинода Болен ; [пер. с англ. Г. Бахтияровой, О. Бахтиярова]. — М. : ООО Изд-во «София», 2008. — 352 с.
27. Эстес К. П. Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях / К. П. Эстес ; [пер. с англ. Т. Науменко]. — М. : ООО Изд-во «София», 2010. — 496 с.
28. Юнг К. Г. Отношения между Эго и бессознательным // Психология бессознательного / Карл Густав Юнг ; [пер. с англ.]. — [2-е изд.]. — М. : «Когито-Центр», 2010. — С. 143–270. — (Карл Густав Юнг. Сочинения).

Надійшла до редколегії 21.06.2011 р.